

Čínský jazyk nebo čínské jazyky?

David Sehnal

(vyšlo v časopise *Cizí jazyky* – 2006?)

http://www.fraus.cz/ep/cizi_jazyky/info.php3 nemůžu článek v číslech časopisu najít...

též na <http://blisty.cz/art/30211.html>

Je všeobecně známo, že v současné čínštině existuje řada dialektů. Co to tedy znamená, řekneme-li o někom, že hovoří čínsky nebo že studuje čínštinu? Jak máme rozumět pojům, se kterými se často setkáváme v populární i odborné sinologické literatuře, jako je např. „obecná čínština“, „mandarínština“, „hovorová a psaná čínština“ atd.? Jakou roli hraje čínské znakové písmo coby sjednocující prvek mezi jednotlivými dialekty? Na tyto a některé jiné otázky se pokusíme dát odpověď v našem článku.

Chceme-li kupříkladu v současné elektronické verzi Encyclopaedia Britannica (www.britannica.com) vyhledat heslo „čínský jazyk“, tedy „Chinese language“, obdržíme odkaz na heslo, formulované v množném čísle, totiž „Chinese languages“. Autoři této autoritativní encyklopedie zde vyslovují rozšířený názor, že čínština jako taková existuje pouze jako celá jazyková skupina a nikoli jako jeden jazyk. Tato jazyková skupina bývá někdy nazývána „jazyky sinickými“. (Termín „sinické jazyky“ se používá i v jiných významech, v současné době však toto jeho užití v odborné literatuře převažuje.) Skupina sinických jazyků se dále rozpadá na jednotlivé sinické jazyky: tedy na to, čemu se tradičně říká „čínské dialekty“ nebo přesněji „skupiny čínských dialektů“. Každá skupina dialektů sdružuje velký počet lokálních nářečí, z nichž většina ještě čeká na detailní prozkoumání.

Jakým způsobem se vymezují jednotlivé sinické jazyky a kolik jich celkem je? Většina současných autorů přejímá klasifikaci čínského badatele Yuan Jiahua, který dělí čínské dialekty do sedmi velkých skupin. (Tato klasifikace byla použita i autory Encyclopaedia Britannica pro sinické jazyky, v našem článku budeme dále užívat pojem „dialekty“ nebo „skupiny dialektů“).

Podle Yuan Jiahua existují tedy tyto **skupiny čínských dialektů**:

severní dialekty (čínsky *Beifang fangyan*, též *Guanhua* – dosl. úřednická řeč, tedy „mandarínština“. K termínu „mandarínština“ se ještě vrátíme.), dále jsou to dialekty skupiny **Wu**, reprezentované např. šanghajským nářečím, dialekty skupiny **Xiang**, dialekty skupiny **Min**, dialekty skupiny **Gan**, dialekty skupiny **Kejia** a dialekty skupiny **Yue**. Do poslední jmenované skupiny patří např. kantonské nářečí. Tyto velké skupiny dialektů jsou vymezeny převážně na základě fonologických kritérií, zejména podle vývoje svého fonologického systému vzhledem k tzv. střední čínštině (neboli jazyku popsáném ve slovníku *Qieyun* z roku 601 n.l.). Právě střední čínština je považována za společný základ většiny současných čínských dialektů, kromě dialektů skupiny Min, které se od společného základu patrně oddělily dříve. Z různých fonologických kritérií se bere nejčastěji v úvahu vývoj středněčínských znělých iniciál (t.j. počátečních souhlásek), středněčínských implozivních nenosových terminál (t.j. koncových elementů slabiky) *-p, -t, -k*, jakož i s oběma těmito faktory těsně související vývoj čtyř středněčínských tónů.

Kromě fonologických kritérií se uvádějí i kritéria lexikální a gramatická. Tyto aspekty se však většinou považují za druhořadé, neboť obecně platí, že čínské dialekty vykazují největší rozdíly právě ve fonetické podobě odpovídajících slov. Rozdíly ve slovní zásobě jsou méně výrazné a relativně nejmenší rozdíly nacházíme v jejich gramatických strukturách. Právě fonetické rozdíly mají největší podíl na tom, že při převážně slabičném charakteru všech čínských dialektů je vzájemná srozumitelnost jednotlivých nářečí značně ztížena. **Kritérium vzájemné srozumitelnosti** se často uvádí jako jeden z argumentů pro názor, že se v případě čínských dialektů jedná ve skutečnosti o různé jazyky. Skutečně, mluvčí libovolné skupiny

dialektů prakticky nerozumí mluvčímu kterékoli jiné skupiny, avšak obdobná situace často nastává i uvnitř jednotlivých skupin dialektů.

Kromě poměrně kompaktních severních dialektů je situace v ostatních dialektických skupinách dosti komplikovaná. Dokonce v rámci severních dialektů potřebují Číňané delší či kratší dobu na adaptaci. Záleží tedy na tom, jak striktně je kritérium vzájemné srozumitelnosti formulováno a uplatňováno. Vcelku však Číňané považují za zcela běžnou věc, že lokální nářečí jsou dobře srozumitelná víceméně jen místním obyvatelům bez ohledu na to, jaký historicko-fonologický vývoj dané nářečí prodělalo, či zda je faktická nesrozumitelnost způsobena fonetickými, lexikálními nebo gramatickými zvláštnostmi.

V každodenní praxi Číňané, pocházející z různých míst Číny, užívají při své vzájemné ústní komunikaci svých lokálních nářečí jen zřídka. Spíše volí zcela podvědomě nějakou formu místního standardu, nejčastěji to bývá nářečí nejbližšího okresního nebo provinčního centra. Je kupříkladu docela běžné, že dva mluvčí, pocházející oba z provincie Guangdong, avšak jeden hovořící dialektem skupiny Yue a druhý dialektem skupiny Hakka, volí zcela přirozeně za nástroj své vzájemné komunikace kantonské nářečí, které má v dané oblasti prestižní postavení nejen pro mluvčí dialektů Yue, ale i pro mluvčí jiných skupin dialektů, a dokonce i pro příslušníky nečínských menšinových národností. Mezi Číňany, kteří by si nerozuměli ani slovo, pokud by hovořili svými rodnými nářečími, není proto ani zdaleka tak výrazná psychologická bariéra ve smyslu našinec/cizinec, jako existuje dejme tomu mezi evropskými příslušníky různých národů.

Nejnižším společným jmenovatelem, na kterém se shodnou mluvčí kterýchkoli dialektů, je tzv. „**obecná čínština**“, nazývaná v ČLR *putonghua* - obecná řeč, a na Taiwanu *guoyu* - národní jazyk. Oficiálně je *putonghua* definována jako „společný jazyk čínského národa, jehož fonetickým standardem je pekingská výslovnost, jehož základním dialektem jsou severní nářečí a jehož mluvnickým standardem jsou vzorová díla napsaná současnou spisovnou čínštinou“ (podle Hu Yushu, Xiandai Hanyu, Shanghai, 1988.).

Tento celonárodní standard existuje v nejčistší formě reálně pouze jako jazyk oficiálních sdělovacích prostředků a kulturních představení. V relativně čisté podobě se s obecnou čínštinou setkávají též studenti jazykových kurzů čínštiny pro cizince v Číně i mimo ni. Jinak ovšem v ústech konkrétních uživatelů nese *putonghua* větší či menší otisk jejich lokálních nářečí, či spíše nářečí učitelů základních a středních škol, na kterých je tento standard většinou povinně vyučován. Dokonce i samotná pekingská výslovnost jednotlivých hlásek se od obecné čínštiny může znatelně lišit. Proto výše uvedenou definici pekingské výslovnosti coby fonetického standardu *putonghua* musíme chápat spíše z hlediska jejich shody v celkovém fonologickém systému, než co do totožnosti fonetické realizace konkrétních hlásek. Lokální nebo individuální odchylky od standardu, neboli různé „akcenty“, nejsou ovšem většinou takového rázu, aby znemožňovaly vzájemnou komunikaci, i když mohou způsobit nejednu nesnáz i zkušeným tlumočnickům.

Je zajímavé, že stupeň „čistoty“ obecné čínštiny není přímo úměrný dosaženému vzdělání konkrétních mluvčích, nebo že by se schopností hovořit čistou *putonghua* poměřovala „kultivovanost“ konkrétního jedince. Mluvčí severních dialektů, majících k *putonghua* z definice nejbližší, často nepocítují akutní potřebu jejího perfektního zvládnutí. Též v oblastech, kde existuje silný lokální standard, jako např. v případě kantonského nářečí, se *putonghua* prosazuje pomaleji, než v oblastech jazykově roztržštěných. Podle údajů z roku 1984, uváděných Chen Pingem (Ping Chen, *Modern Chinese*, CUP, 1999.), bylo 90% Číňanů schopno pasivně rozumět *putonghua* a 50% Číňanů ji ovládalo aktivně. Prakticky je však *putonghua* v současnosti široce akceptována coby celonárodní funkční dorozumívací prostředek.

Proces formování a postupného prosazování či zavádění *putonghua* v kontinentální Číně nebyl jednoduchý. Severní dialekty vděčí za svou již zmíněnou stejnorodost mimo jiné faktu, že se hlavní města různých čínských dynastií nacházela až na výjimky na severu, takže nářečí obyvatel severně od Yangzi podléhala silnějšímu nivelizačnímu tlaku. Z hlavního města, kterým byl již nejméně od 13. století Peking, často pocházeli úředníci, kteří v říši vykonávali centrální správu. Proto se předchůdkyně dnešní *putonghua* a s ní i celá skupina severních dialektů nazývaly *guanhua* – „**mandarínština**“. Tato „mandarínština“ však nebyla bezvýhradně uznávaným standardem, neboť místními literáty bylo často poukazováno na to, že její výslovnost se příliš liší od „ideálního“ systému střední čínštiny, k níž mají jiné dialekty v leccm blíže. Po svržení mandžuské dynastie Qing v roce 1911 bylo učiněno několik neúspěšných pokusů o vytvoření umělého standardu, který měl kombinovat vlastnosti různých čínských dialektů. Až koncem 20. let našeho století byla definitivně oficiálně akceptována pekingská výslovnost coby základ celonárodního jazyka a bylo upuštěno od dalších experimentů. Slovo *guanhua* ve smyslu „standardní čínština“ bylo nahrazeno nejprve termínem *guoyu* – národní jazyk a po r. 1949 termínem *putonghua* – obecná řeč. Jak již bylo řečeno, slovem *guanhua* se v Číně i dnes někdy označuje skupina severních dialektů. Proto doporučujeme počestělý výraz „mandarínština“ pokud možno buď nepoužívat vůbec, nebo jej vyhradit výlučně pro označení dané dialektické skupiny, pro kterou však máme výstižnější označení „severočínské dialekty“.

Vraťme se však ještě k definici *putonghua* coby „společného jazyka čínského národa, jehož fonetickým standardem je pekingská výslovnost, jehož základním dialektem jsou severní nářečí a jehož mluvnickým standardem jsou vzorová díla napsaná současnou spisovnou čínštinou“ a zastavme se u třetí části této formule. Co máme na mysli, hovoříme-li o „současné spisovné čínštině“? Tímto výrazem překládáme čínské spojení *xiandai baihua*. Slovo *xiandai* – současný se týká období zhruba od r. 1919, kdy se v Číně v důsledku tzv. Májového hnutí prosadil do oficiálního písemného projevu psaný styl blízký hovorovému jazyku a nahradil tak starou psanou čínštinu, založenou na klasických modelech. Tyto dva různé styly psané čínštiny v Číně koexistovaly po řadu staletí a vzájemně se ovlivňovaly. Klasický styl (tzv. *wenyan*) byl však vždy mnohem konzervativnější. Psaný jazyk, založený na hovorové čínštině (tzv. *baihua*), se měnil současně s proměnami, jimž procházela gramatika a slovní zásoba hovorového jazyka. Přirozeně, že lexikálním i gramatickým základem *baihua* byla a je nejvlivnější skupina dialektů – dialekty severočínské. V současné době je *baihua* přísně vzato jedinou užívanou formou písemné komunikace v Číně, aktivní znalost *wenyanu* je vzácností. (V ČLR dnes neexistuje ani jedno periodikum, které by bylo orientováno výhradně na *wenyan*).

Jaký je tedy faktický vztah mezi *putonghua* a *baihua*? Bez ohledu na výše uvedenou definici *putonghua*, zahrnující i psaný jazyk, se toto slovo používá téměř výhradně ve spojeních, jako je *shuo putonghua* – hovořit *putonghua*, nikdy se neříká např. *xie putonghua* – psát *putonghua*, ale říká se prostě *xie Zhongwen* – psát čínsky. Je to logické, protože písemný styl existuje nyní pouze jeden. Rozumí se, že tímto stylem je současná podoba *baihua*.

Tento psaný styl je závazný pro všechny gramotné Číňany bez ohledu na jejich rodné nářečí. Většinu jižních dialektů ani nelze kvůli existujícím lexikálním a gramatickým rozdílům, jakož i vzhledem k logografické povaze čínského písma zapsat běžnými čínskými znaky. Jistou výjimkou je kantonština, která má svou vlastní, z hlediska celé čínské literatury však pouze marginální literární tradici. Slova čistě kantonská se často píší speciálně pro tento účel vytvořenými kantonskými znaky, které většina Číňanů nezná. S psanou kantonštinou se reálně setkáváme pouze ve folklóru, bulvárním tisku nebo ve filmových a televizních titulcích, kdy je třeba přesně zachytit mluvenou kantonštinu. V jakémkoli běžném písemném projevu použije Kantoňan zcela automaticky styl *baihua*, stejně jako mluvčí kteréhokoli jiného dialektu. *Baihua* se učí děti ve školách současně s tím, jak se učí číst a psát znaky.

Zde však narážíme na pozoruhodný jev, daný m.j. charakterem čínského písma. Čínský znak označuje zpravidla slovo (přesněji morfém), reprezentovaný slabikou. Konkrétní výslovnost daného morfému v konkrétním dialektu se, jak již víme, liší často za hranice srozumitelnosti. Máme zde tedy text, nutně napsaný stylem, založeným na severních dialektech, avšak předčítaný v lokální (např. kantonské) výslovnosti. V této situaci se vlastně projevuje starodávná tradice *wenyanu*, který mohl být čten nahlas rovněž v libovolném dialektu, nebyl však založen na žádném z nich. Proto byl na poslech stejně nesrozumitelný v Kantonu jako v Pekingu. *Baihua* předčítaná nahlas v libovolném dialektu je však jazykem živým a na poslech srozumitelným pro mluvčí toho dialektu, v němž je předčítána. *Baihua* ovlivňuje skrze čínské znaky slovní zásobu i gramatiku jednotlivých dialektů a stává se jejich organickou součástí, jednou ze stylistických vrstev.

Vraťme se tedy k naší počáteční otázce: „čínský jazyk, nebo čínské jazyky?“ Z výše řečeného vyplývá, že dle našeho názoru je předčasné hovořit o autonomních sinických jazycích místo o dialektech čínského jazyka. Kritérium srozumitelnosti je v čínském prostoru sporné a definování celých jazyků na základě teoretických historicko-fonologických srovnání se nám jeví jako nedostatečné. Čínské dialekty naproti tomu sjednocuje významný prvek. Je to čínské písmo, nikoli však pouhé čínské znaky, jak se někdy zjednodušeně tvrdí, nýbrž celá stylistická vrstva psaného jazyka, který je společný všem čínským dialektům a je založený na živých severních dialektech. Do celonárodního povědomí se stále více dostává i hovorová obecná čínština coby funkční komunikační prostředek. Míra kulturní autonomie jednotlivých skupin dialektů je přirozeně různá. Díky svému zvláštnímu postavení a kulturnímu významu má k samostatnému jazyku nejbližše patrně kantonština a snad i dialekty jižní Min, naopak vliv dialektů Xiang a Gan je pouze lokální. Považujeme tedy za vhodnější držet se prozatím tradičního pojetí jedné čínštiny a jejích dialektů.